

Załącznik 3. Autoreferat osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017 r. poz. 1789) (wg wzoru opublikowanego przez CKdsSiT)

1. Imię i nazwisko

Jan Winczorek

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/ artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

2001 – Magister nauk prawnych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski

2003 – Magister socjologii, Wydział Filozofii i Socjologii, Uniwersytet Warszawski

2006 – Doktor n. prawnych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski na podstawie rozprawy „Socjologiczna teoria prawa Niklasa Luhmanna – struktura i zastosowania” (promotor: dr hab. A. Kojder, prof. UW, recenzenci: prof. dr hab. G. Skąpska, prof. dr hab. H. Izdebski).

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/ artystycznych.

2006 – 2016, adiunkt, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego

2016 – 2017, starszy wykładowca, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego

2017 – obecnie, asystent badawczy (kierownik projektu badawczego zatrudniony na stanowisku naukowym), Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego.

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017 r. poz. 1789):

a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego

Dostęp do prawa. Ujęcie socjologiczne.

b) (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy),

1. Jan Winczorek. 2019. Dostęp do prawa. Ujęcie socjologiczne. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, 421 s. ISBN 978-83-65390-25-7.

Recenzenci wydawniczy:

1. prof. dr hab. Grażyna Skąpska
2. dr hab. Mateusz Stępień



c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

Jako osiągnięcie o którym mowa w art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017 r. poz. 1789) przedstawiam książkę „Dostęp do prawa. Ujęcie socjologiczne”. Jej celem naukowym jest ustalenie społecznych warunków, które muszą być spełnione, aby obywatele mieli dostęp do prawa – tj. mogli korzystać z prawa jako narzędzia rozwiązywania swoich problemów życiowych.

Punktem wyjścia jest w tej pracy obserwacja, że od początku cywilizacji zachodniej w tekstach kultury często wyrażany jest pogląd, iż dla laików korzystanie z prawa – odwoływanie się do norm prawnych, lektura aktów normatywnych, korzystanie z instytucji prawnych, interakcje z organami orzekającymi, korzystanie z usług prawniczych itd – jest trudne, a możliwości by to skutecznie czynić, zróżnicowane w społeczeństwie. Zarówno w pracach badawczych, jak i mniej usystematyzowanych świadectwach publicystycznych czy wypowiedziach artystycznych stwierdza się, że przyczyniają się do tego liczne okoliczności niezależne od treści samego prawa. W licznych dziełach cytowanych w omawianej pracy wymienia się w tym kontekście uwarunkowania ekonomiczne, okoliczności związane z pozycją społeczną jednostek, strukturą i sprawnością funkcjonowania instytucji prawnych, czy zaszczości kulturowe.

Obfitość odniesień do barier w dostępie do prawa skłania do przyjęcia przypuszczenia, że problem ten jest równie trwały, jak cywilizacja. Zagadnienie uwarunkowań i barier dostępu do prawa stanowi zarazem węzłowy problem z zakresu socjologii prawa i innych subdyscyplin nauki pozostających na przecięciu nauk prawnych, nauk społecznych i nauk ekonomicznych, takich jak empiryczne nauki prawne, *law and economics* czy *socio-legal studies*. Jego waga jest pochodną jego związków z pytaniami o społeczną naturę prawa, zakres jego niezależności od innych form życia społecznego, i rzeczywistą rolę, którą odgrywa w regulowaniu funkcjonowania społeczeństwa. Skoro bowiem korzystanie z prawa jest obarczone licznymi trudnościami i nie jest ono dostępne wszystkim obywatelom na zasadzie równości, to jego zdolność jako instytucji społecznej do wpływania na inne takie instytucje i realizowania przypisywanych sobie funkcji może być ograniczona.

Problematyka dostępu do prawa stanowi także istotny problem dla teorii prawa, ponieważ dotyka kwestii istoty prawa, jego aksjologii oraz możliwości kształtowania jego struktury w taki sposób, aby było jak najbardziej funkcjonalne względem społeczno-ekonomicznych warunków

swojego powstawania. Wreszcie, jest też ważnym zagadnieniem z zakresu polityk publicznych, którego niesatysfakcjonujące rozwiązanie negatywnie wpływa na życie obywateli zarówno w wymiarze prawnym, jak i politycznym czy ekonomicznym.

Przy całej swojej wadze poznawczej i praktycznej, zagadnienie dostępności prawa jest jednocześnie wysoce złożone, i to zarówno pod względem pojęciowym, jak i metodologicznym. Określenie „dostęp do prawa” nie jest (w języku polskim) pojęciem prawnym, a naukowe i popularne definicje tego terminu mają w dużej mierze charakter konstrukcyjny (w języku angielskim przykładu tego stanu rzeczy dostarcza pokrewny termin „access to justice”). Realizacja na ten temat badań naukowych – co w przypadku socjologii prawa i innych wymienionych subdyscyplin oznacza konieczność wykonywania badań empirycznych – musi być więc poprzedzona stworzeniem spójnej ramy pojęciowej i eksplanacyjnej – takiej, która określi zakres badania, pozwoli zoperacjonalizować problemy badawcze i dostarczy hipotez na temat okoliczności wpływających na dostęp do prawa.

Złożoność i rozległość materii podjętej w omawianej pracy wpływa na jej formę i treść na dwa sposoby. Po pierwsze sprawia, że przedstawiane w niej analizy – choć zdaniem autora są reprezentatywne dla najważniejszych szczegółowych zagadnień w ramach szeroko określonego problemu dostępu do prawa – nie są wyczerpujące. Omawiana praca nie jest więc monografią dostępu do prawa w ścisłym znaczeniu tego słowa (opracowaniem wybranej kwestii w całości), a raczej stanowi opracowanie węzłowych problemów w ramach tego zagadnienia, ukazującym jego główne cechy poprzez egzemplifikacje.

Po drugie, powoduje, że przyjęty w niej cel jest osiągnięty w czterech krokach, którym odpowiada podział wywodu na cztery części. W pierwszej kolejności, praca przedstawia istniejące i postulowane sposoby konceptualizowania problemu dostępu do prawa. W tym celu rozważa trzy szczegółowe zagadnienia. W rozdziale pierwszym krytycznie rozważa osiem szeroko akceptowanych w literaturze uzasadnień dla przekonania, że prawo powinno być dostępne, wyznaczających zarazem uznane sposoby konceptualizowania tego zagadnienia we współczesnych dyskursach o prawie.

Rozdział drugi rekonstruuje prakseologiczne założenia i aporie praktycznych rozwiązań mających służyć zapewnianiu obywatelom dostępu do prawa i stosowanych współcześnie w politykach publicznych. Omawia kilkadziesiąt rozwiązań wdrażanych na świecie i podejmuje próbę ich klasyfikacji. W efekcie tej analizy dostrzega prakseologiczną i aksjologiczną niespójność podejmowanych działań i polemizuje z wyrażanym w nich implicite przekonaniem, że wszelkie

kroki wdrażane w celu ulepszenia dostępu do prawa muszą z samej natury być spójne ze sobą i wytwarzać efekt synergii.

Rozdział trzeci, pozostający w zamierzonym dystansie do osiągnięć dyskursu prawnego i praktyki polityk publicznych przedstawionych w rozdziałach pierwszym i drugim, omawia wybrane koncepcje socjologicznoprawne, relewantne dla zagadnienia dostępu do prawa. Dostrzega w tej mierze istotną ciągłość, wyróżniając jednocześnie trzy odmienne, ale stopniowo konwergujące sposoby konceptualizacji problemu dostępności prawa. Są to: podejście strukturalno-konfliktowe, akcentujące znaczenie trwałych struktur społecznych i zinstytucjonalizowanych konfliktów dla możliwości korzystania z prawa przez jednostki, perspektywę mobilizacyjno-koherencyjną, akcentującą potrzebę zgodności między prawem a wartościami i sposobami postępowania zakorzenionymi w społeczeństwie, oraz ujęcie procesualne, kładące nacisk na dynamikę korzystania z prawa i niezupełny oraz nieostateczny charakter prawnych rozwiązań problemów życiowych.

Za kulminacyjny moment rozwoju teorii dostępu do prawa w socjologii prawa rozdział uznaje perspektywę *paths to justice* rozwijaną od końca XX wieku za sprawą międzynarodowego środowiska badaczy empirycznych. Ujmuje się w niej dostęp do prawa jako niezdeterminowany proces, w którym jednostki podążają „ścieżkami do sprawiedliwości”, to jest korzystają z dostępnych dla nich prawnych i pozaprawnych rozwiązań swoich problemów życiowych mających w teorii rozwiązanie prawne (tzw. *justiciable problems*), w efekcie czego osiągają lub nie osiągają pożądane przez siebie efekty.

Mocną stroną tego ujęcia dostępu do prawa jest to, że akcentuje ono wielość i konkurencyjność rozwiązań dostępnych dla jednostek oraz kontyngencję podejmowanych przez nie decyzji, a także możliwość precyzyjnej operacjonalizacji badanych problemów dla potrzeb badań ilościowych. Dokonywanie pomiaru barier w dostępie do prawa sprowadza się tu do porównywania między sobą częstości korzystania z określonych rozwiązań i usług wśród grup respondentów o różnej charakterystyce socjodemograficznej (np. korzystania z usług prawniczych w całej populacji i wśród osób niezamożnych). Występowanie między nimi różnic świadczy o niedostępności określonych zasobów niezbędnych dla korzystania z prawa. Pozwala ono również badaczowi na uniknięcie problemu artefaktualności odpowiedzi na bezpośrednie pytania o posiadanie problemów prawnych.

Rozdział dostrzega zarazem istotne słabości tego podejścia. Jakkolwiek dostarcza ono przekonującej konceptualizacji zagadnienia, to jest budowane ściśle indukcyjnie i jako takie nie jest powiązane z żadną szerszą koncepcją społeczeństwa. Utrudnia to formułowanie twierdzeń na

temat instytucjonalnych i organizacyjnych źródeł barier w dostępie do prawa oraz wiązanie mikrospołecznego ujęcia dostępu do prawa z makrospołecznym wymiarem tego zagadnienia. Teoretyczna abstynencja sprawia też, że badania nad *paths to justice* nie są relewantne dla dyskursu o społeczeństwie jako takim i bywają używane instrumentalnie, przez co nie wykorzystują swojego znacznego potencjału krytycznego.

Z tego względu w rozdziale 3 podejmowana jest próba wypracowania uogólnionej koncepcji dostępu do prawa zgodnie z założeniami teorii systemów w wersji N. Luhmanna. W efekcie tego działania, formułowana jest komunikacyjna definicja tego pojęcia. Integruje ona istotne aspekty wcześniejszych teorii socjologicznoprawnych, w tym perspektywy *paths to justice*, co pozwala na interpretację wyników badań zrealizowanych w tym nurcie i projektowanie kolejnych badań w taki sposób, aby pozostawały jednocześnie zgodne z dyrektywami obydwu ujęć teoretycznych.

W proponowanym ujęciu dostępność prawa do zdolność systemu prawnego do podejmowania i reprodukcji (utrwalania) nowej komunikacji prawnej: wykorzystującej nowe dystynkcje i znoszącej dotychczasowe. Jest ona oczywiście zawsze ograniczona (bo jeśli jest inaczej nie można mówić o funkcjonalnie podsystemie społecznym), jednak jej osiąganie w zbyt małym stopniu oznacza, że system prawny traci swoją makrospołeczną funkcję. W ten sposób dostęp do prawa staje się pojęciem stopniowalnym i jednocześnie probabilistycznym: im większa szansa, że nowe komunikacje prawne będą reprodukcjonowane, tym większa dostępność prawa dla jednostek.

Ujęcie to pozwala na przekształcenie intuicji przyświecających wielu ujęciom dostępu do prawa w taki sposób, aby wynikowa koncepcja obejmowała szerszy wycinek bardziej zróżnicowanych zjawisk społecznych, badanych dotąd wycinkowo lub jedynie w niektórych ujęciach i w sposób niespójny. Pozwala to zestawiać ze sobą i łącznie interpretować pozornie niepowiązane lub odległe zagadnienia. Bariery w korzystaniu z prawa mogą być więc widziane jako określone struktury (w terminologii teorii systemów - „formy”) komunikacji niesprzyjające reprodukcjonowaniu nowej komunikacji prawnej. Polityka publiczna na rzecz dostępu do prawa powinna natomiast być widziana jako takie oddziaływanie na system prawny (rozumiany jako podsystem funkcjonalny), które sprawia, że system ten wytwarza formy komunikacji, które służą jego dostępności dla obywateli.

Opisywane podejście pozwala ponadto na przekroczenie wspomnianych ograniczeń wcześniejszych koncepcji i ułatwia powiązanie zagadnienia dostępu do prawa z szerokim kontekstem społecznym oraz wskazania jego znaczenia dla współczesnych ujęć społeczeństwa w naukach społecznych. Przeniesienie pojęć teorii socjologicznej N. Luhmanna na grunt problematyki

dostępu do prawa uzasadnia posługiwanie się określeniem „ujęcie socjologiczne” dla opisanie charakteru omawianej pracy. Należy tu podkreślić, że użycie tego określenia nie przesądza o przynależności dyscyplinarnej dzieła, a pozostaje w zgodzie z powszechnym rozumieniem socjologii prawa jako subdyscypliny zarówno nauk prawnych jak i socjologii i stosującej metody oraz koncepcje teoretyczne wypracowane w tej ostatniej dyscyplinie do badania zjawisk istotny dla tej pierwszej.

Opisywane ujęcie teoretyczne jest oczywiście bardzo abstrakcyjne, dlatego w pozostałej części książki jest operacjonalizowane i ilustrowane przez badania empiryczne. I tak, drugi krok czyniony w mojej książce odnosi się do przebiegu procesów korzystania z prawa w perspektywie mikrospołecznej. Chcąc zrekonstruować te procesy, odwołuję się tam do koncepcji *paths to justice*, relacjonując najważniejsze ustalenia badań zagranicznych, realizowanych zgodnie z nią (rozdział 4), oraz przedstawiam wyniki pierwszych w Polsce, rozległych (n=3500) badań empirycznych wykonanych w tym paradygmacie (rozdział 5). Tak jeden jak i drugi rozdział dostarcza znacznej liczby informacji opisowych na temat charakterystyki problemów prawnych w populacji, różnic w występowaniu takich problemów wśród respondentów o różnych cechach społeczno-demograficznych, podejmowanych działań i okoliczności wpływających na wybierane sposoby ich rozwiązania. Obydwa potwierdzają, że posiadanie problemów prawnych jest powszechnym doświadczeniem, niezależnym od kultury prawnej i warunków ekonomicznych, podobnie jak deprivacja prawna – niezdolność do ich rozwiązywania za pomocą narzędzi prawnych

Zestawienie rezultatów studiów wykonanych w Polsce i za granicą pokazuje ponadto ich znaczną zgodność. Prowadzi przy tym do wniosku, że okolicznościami, które wpływają na zdolność jednostek do korzystania z prawa są przede wszystkim czynniki związane ze strukturą samej komunikacji prawnej – charakterystyką posiadanego problemu prawnego, w szczególności zakresem jej formalizacji – a tylko w mniejszym zakresie nie okoliczności zewnętrzne, związane z czynnikami ekonomicznymi czy okolicznościami psychospołecznymi, takimi jak postawy i poglądy odnoszące się do prawa i prawników.

Z poczynionych ustaleń wynika również inny ważny wniosek teoretyczny, który pozostaje zgodny z implikacjami płynącymi z teorii systemów. Zarówno badania polskie, jak i zagraniczne pokazują, że przewidzenie tego, czy jednostki o określonym statusie społecznym będą doświadczać problemów prawnych, czy też nie, jest obarczona znacznie większym błędem niż analogiczna próba dotycząca działań, które podejmą, jeśli takie problemy napotkają. Prawidłowość ta daje się wyjaśniać przez wskazanie, że problemy prawne mają zróżnicowane, wielorakie źródła, to znaczy są efektem współwystępujących i wzajemnie od siebie zależnych procesów komunikacji w różnych

funkcjonalnych podsystemach społecznych. Jako zjawisko złożone, stają się statystycznie niezależne od możliwych do zmierzenia w badaniach potencjalnych zmiennych wyjaśniających.

Wybór i charakter metod rozwiązywania problemów prawnych są natomiast określane przez komunikację w funkcyjnym podsystemie prawnym. W myśl teorii systemów jest on systemem samoreprodukującym się i operacyjnie zamkniętym, a w efekcie – mniej ustrukturyzowanym i mniej złożonym niż otoczenie. Powoduje to, że czynniki determinujące decyzje o poszukiwaniu pomocy prawnej lub korzystaniu z drogi sądowej stają się możliwe do wychycenia w badaniu statystycznym. Omawiana obserwacja stanowi zarazem pośrednie, ale silne potwierdzenie adekwatności konceptualizacji dostępności prawa jako prawdopodobieństwa, że w funkcyjnym systemie społecznym, jakim jest prawo, reprodukowane będą nowe komunikaty. Fakt, że komunikacja w systemie prawnym okazuje się ustrukturyzowana na tyle, by można było to zaobserwować statystycznie oznacza zarazem, że w procesie wytwarzania i reprodukowania komunikacji prawnej występują nieciągłości – bariery dostępu.

W trzecim kroku, książka odnosi się do wybranych instytucjonalnych aspektów zagadnienia dostępu do prawa. Czyni to analizując rozwiązania stosowane w systemach nieodpłatnej pomocy prawnej w wybranych krajach (rozdział 6) oraz poszukując odpowiedzi na pytanie o warunki, jakie muszą być spełnione, aby doszło do upowszechnienia się ubezpieczeń ochrony prawnej (rozdział 7). Dostrzega przy tym istnienie znacznych obszarów nieefektywności systemów nieodpłatnej pomocy prawnej i wskazuje dobre praktyki w zakresie ich wdrażania.

W obydwu rozważonych przypadkach, upowszechnienie się rozwiązań instytucjonalnych okazuje się w mniejszym stopniu zależne od woluntarystycznych decyzji politycznych, a w większym – od reprodukujących się *vested interests* interesariuszy dostarczających pomoc prawną, możliwości ekonomicznych danego kraju oraz (w przypadku ubezpieczeń ochrony prawnej) ograniczeń rynku ubezpieczeniowego. Ułatwianie obywatelom dostępu do prawa przez dostarczanie im nieodpłatnych usług prawniczych okazuje się więc procesem niełatwym do sterowania. Jeśli ma być to efektywne i skuteczne, wymaga bardzo dobrego rozpoznania warunków możliwości powodzenia rozwiązań i implementacji przyjętych założeń przez sprawną administrację publiczną.

Diagnoza ta potwierdza się w podjętej w 8 rozdziale książki analizie uwarunkowań i konsekwencji wprowadzenia polskiego systemu nieodpłatnej przedsądowej pomocy prawnej, powołanego ustawą o nieodpłatnej pomocy prawnej i edukacji prawnej społeczeństwa z 2015 r. (Dz.U. 2015 poz. 1255). Analiza ta została przeprowadzona przy wykorzystaniu prostego modelu pozwalającego na szacowanie popytu na pomoc nieodpłatną przy wykorzystaniu danych z badań sondażowych i założeniu kilku parametrów. Narzędzie to przygotowałem specjalnie dla potrzeb

przewidywania skutków funkcjonowania systemu w chwili przygotowywania jego założeń, ale możliwe jest jego wykorzystanie także w innym kontekście. Możliwość ta jest eksplorowana w kontekście nowelizacji ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej uchwalonej w 2018 r. Zdolność proponowanego narzędzia do uniwersalnego stosowania potwierdza przeprowadzona w pracy analiza post-hoc, dowodząca trafności przyjętych założeń modelu.

W świetle zrealizowanych badań, polskie rozwiązania jawią się jako skrajnie nieefektywne, bardzo nieskuteczne i będące efektem gry interesów interesów licznych interesariuszy oraz nieprzygotowania administracji publicznej do zaprojektowania i wdrożenia złożonego systemu pomocy. Jednocześnie, wyniki badań przedstawionych w rozdziale pokazują, że choć po wejściu w życie rozwiązań ustawowych praktyki korzystania z nieodpłatnej pomocy prawnej uległy istotnej zmianie, to ogółem popyt na nieodpłatną pomoc prawną jest dość nieelastyczny i nie zależy w silny sposób od wprowadzanych zmian instytucjonalnych.

Czwarty krok badań przedstawionych w omawianej publikacji dotyczy kolejnego obszaru badań empirycznych, zarazem słabo rozpoznanego w dyskursie prawniczym. Chodzi o nieformalne i nieorganizacyjne ograniczenia dostępu do prawa: takie, które wynikają z realizowanych przez laików i profesjonalistów praktyk korzystania z prawa. Praktyki te ulegają instytucjonalizacji (stają się typowymi sposobami działania, na które orientują się wszyscy działający niezależnie od przyjmowanych przez siebie zapatrywań) i przez to ograniczają możliwości korzystania z prawa. W tym obszarze, omawiana publikacja interpretuje w kontekście dostępu do prawa wyniki trzech wcześniejszych badań empirycznych, zaprojektowanych przeze mnie i zrealizowanych wspólnie z zespołami badawczymi.

I tak, w rozdziale 9 przedstawiana jest interpretacja wyników ilościowych i jakościowych badań dotyczących upowszechnienia mediacji jako metody rozwiązywania sporów. Badania te odnosiły się do poglądów i praktyk radców prawnych oraz ich klientów na mediację, ale ich wyniki pozwalają na postawienie szerszej zakrojonych wniosków. Pozwala na to także fakt, że rozdział umieszcza uzyskane wyniki w kontekście danych urzędowych oraz innych badań empirycznych zrealizowanych na ten temat w Polsce.

Na podstawie ich łącznej analizy dochodzę do wniosku, że niska popularność mediacji jako mechanizmu rozwiązywania sporów jest w Polsce wynikiem wytworzenia się niekorzystnego nastawienia, w której problemy prawne rozwiązuje się na późnym etapie, traktując pomoc prawną i narzędzia rozwiązywania sporów jako narzędzie przeprowadzania swoich racji, a nie mechanizm koncyliacji. Zakłada to antagonistyczny typ relacji z drugą stroną uniemożliwiając korzystanie z odformalizowanych i odwołujących się do porozumienia narzędzi rozwiązywania sporów

oferowanych przez alternatywne narzędzia rozwiązywania sporów. Stan taki jest jednocześnie suboptymalny i trwały.

Wniosek ten jest istotny dla zagadnienia dostępu do prawa w przyjmowanym systemowo-teoretycznym ujęciu, ponieważ pokazuje, że również nieformalnie wytwarzane struktury komunikacji mają istotne znaczenie dla możliwości wytwarzania nowych komunikacji w systemie prawnym, a więc dla ograniczania lub poszerzania dostępu do prawa. Wyniki badań pokazują zarazem, że w takich warunkach nawet wprowadzanie zmian legislacyjnych i innych zachęt na rzecz zmiany tych form komunikacji nie musi doprowadzić do oczekiwanych rezultatów.

Podobne wnioski wynikają z rozdziału 10, który w analogiczny sposób interpretuje wyniki badań dotyczących komunikacji w toku postępowań sądowych. Wykorzystuje do tego ustalenia dwóch badań empirycznych: ilościowego i jakościowego badania poglądów radców prawnych i sędziów oraz zachowań związanych z komunikacją na sali sądowej, a także badań dotyczących sposobu komunikowania uzasadnień wyroków przez Trybunał Konstytucyjny, wykonanych za pomocą mieszanej, ilościowo-jakościowej metodyki.

Pierwsze badanie ujawniło istnienie wśród profesjonalnych uczestników komunikacji sądowej – sędziów i pełnomocników, zbioru realizowanych i bronionych przekonań na temat właściwego sposobu porozumiewania się z innymi osobami biorącymi udział w postępowaniu przed sądem. Zbiór ten zakłada przede wszystkim, że komunikacja taka powinna być sprawna i ściśle nakierowana na przekazywanie rzeczowych treści. Wykraczanie poza te ograniczenia jest potępiane, chyba że nie wywołuje to negatywnych konsekwencji dla sprawności orzekania.

Drugie z badań demonstrowa predylekcję składów orzekających Trybunału Konstytucyjnego do uzasadniania swoich rozstrzygnięć w określonym schemacie, a pośrednio – specyficzny rys polskiej kultury orzeczniczej. Zakłada ona, że celem uzasadnień orzeczeń nie jest perswazja (przekonanie adresatów wypowiedzi do słuszności racji, które przyjęto za podstawę orzekania), a legitymizacja rozstrzygnięcia post hoc. W związku z tym, Trybunał korzysta istotnie częściej z argumentacji w schemacie doksy, to znaczy odwołującej się do argumentów niemożliwych do zakwestionowania w drodze dyskursywnej.

Zestawienie wyników dwóch wspomnianych badań jest uzasadnione przez to, że obydwa pokazują jak wytworzenie nieformalnych – i niekoniecznych ze względu na treść prawa obowiązującego – struktur komunikacji wpływa na dostępność prawa. „Oczekiwany model komunikacji”, ujawniony w badaniu jest oczywiście konsekwencją nadmiernego obciążenia sędziów pracą i konieczności sprawnego zarządzania czasem. Podobne zależności można odnaleźć

także w przypadku preferencji dla schematu uzasadnień w formie doksy, który może stanowić konsekwencję specyficznej trajektorii rozwoju wymiaru sprawiedliwości w Polsce, w tym zwłaszcza doświadczeń z naruszaniem niezależności sądownictwa przez władze polityczne w okresie komunizmu. Stosowanie argumentacji w takim schemacie zabezpiecza tu skład orzekający przed posądzeniem o stronniczość lub przenoszenie własnych preferencji politycznych do sfery orzekania.

Obydwa te obszary są relewantne dla kwestii dostępu do prawa przez obywateli, ponieważ oddziałują na możliwości wytwarzania przez nich nowych komunikacji w systemie prawnym. W przypadku „oczekiwanego modelu komunikacji” na cenzurowanym – jako nieistotne dla sprawy – stają wypowiedzi nadmiernie ekspresyjne lub wyrażające oderwane przeświadczenia stron, nawet jeśli ich wypowiedzianie miałyby służyć stronom do osiągnięcia sprawstwa czy uzyskania poczucia sprawiedliwości. To z kolei oddziałuje na formę relacji między stronami a organami orzekającymi. Podobnie jest w przypadku obowiązujących schematów uzasadniania wyroków, ponieważ preferencja dla schematu doksy utrudnia skuteczne wypowiedzianie przed sądem argumentów, które mają charakter dyskursywny i perswazyjny. W przypadku takich organów orzeczniczych jak Trybunał Konstytucyjny ma to ponadto skutek w postaci „promieniowania orzecznictwa” na inne organy orzecznicze.

Analizy prowadzone w części 4 książki pokazują więc, że zastosowana konceptualizacja dostępu do prawa pozwala na dostrzeżenie nawet subtelnego wpływu, jaki na możliwości korzystania z prawa mają również nieformalne struktury komunikacji. Uzupełnia to obserwacje uzyskiwane w relacjonowanych w niej badaniach na temat funkcjonowania instytucji prawnych, polityk publicznych i przebiegu indywidualnych strategii radzenia sobie z problemami prawnymi, realizowanych przez jednostki. Choć więc w warstwie empirycznej omawiana praca gromadzi dużą ilość zróżnicowanego materiału empirycznego, pozwala dostrzec jego znaczenie dla teoretycznej kategorii dostępu do prawa.

Różnorodne wątki poruszane w przedstawianej pracy integruje obszerne Zakończenie. Przy odwołaniu do narzędzi teoretycznych teorii systemów podkreśla ono związki między zagadnieniem barier dostępu do prawa a problematyką wykluczenia społecznego. Wskazuje na strukturalne – związane z szerszą organizacją życia zbiorowego - powody trudności w przezwyciężeniu takich barier i dostrzega dwuznaczną relację między próbami ich likwidowania, a powstawaniem nowych. Jest to pesymistyczny wniosek, ponieważ oznacza on, że dostrzegana wielość inicjatyw na rzecz poprawy dostępu do prawa ma swoje źródła w ich nieskuteczności. Z drugiej strony, pozwala to na

zauważenie pozytywnych aspektów takiej wielości – i rekomendowanie kolejnych działań bez prób poszukiwania między nimi uniwersalnego punktu archimedesowego.

Ogólny wniosek, jaki płynie z przedstawionych w książce studiów teoretycznych i empirycznych jest więc taki, że wielość ścieżek do sprawiedliwości i labilność barier dostępu do prawa uzasadnia prowadzenie polityk publicznych tak, aby zwiększać różnorodność możliwości korzystania z prawa dostępnych dla obywateli, ale nie – kompletność i ekskluzywność wprowadzanych rozwiązań służących dostępowi do prawa. Jest to zgodne z tzw. imperatywem etycznym H. von Foerстера, przyjmowanym często w teorii systemów - "Postępuj w taki sposób, aby zwiększać możliwości wyboru!".

Obszary możliwego wykorzystania uzyskanych wyników również są rozległe. Problematyka podejmowana w książce ma bezpośredni związek z politykami publicznymi w obszarze nieodpłatnego poradnictwa prawnego, alternatywnych metod rozwiązywania sporów, ulepszenia legislacji, mechanizmów usprawniania wymiaru sprawiedliwości. Wnioski, jakie można wysnuć na te tematy na podstawie wyników przedstawianych w książce skłaniają do określonego kształtowania rozwiązań. Przede wszystkim, wskazują, że wiara w możliwość politycznego zadekretowania zmian w tym obszarze jest złudna już tylko z tego powodu, że całościowe rozwiązania nie są znane, a ambitne próby często pozostają sprzeczne ze sobą. Jednocześnie praca prowadzi do wniosku, że wprowadzanie rozwiązań cząstkowych może być skuteczne pod warunkiem właściwego rozpoznania ich warunków możliwości, w szczególności realizowania polityk publicznych jako opartych na dowodach.

Do bardziej skonkretyzowanych osiągnięć należy zaliczyć wypracowanie metodyki szacowania popytu na nieodpłatną pomoc prawną. Okazała się ona jednocześnie prosta i dość trafna. Może ona – pod warunkiem dostępności odpowiednich danych sondażowych – służyć do przewidywania popytu na rozwiązania wprowadzane w nowych reformach, co powinno przekładać się na zwiększanie efektywności zarządzania systemem nieodpłatnej pomocy prawnej. Swoje przyszłe zastosowania mogą mieć również inne ustalenia metodologiczne, dokonane na potrzeby omawianej książki. Dotyczy to metodyki prowadzenia badań sondażowych w zakresie dostępu do prawa, a także stosowania mieszanych, ilościowo-jakościowych metodologii w empirycznych badaniach instytucji prawnych i komunikacji prawnej. Względne *novum* w polskich empirycznych badaniach nad prawem stanowi także zastosowanie *Qualitative Comparative Analysis*.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo - badawczych

Moje pozostałe osiągnięcia naukowo-badawcze mają w znakomitej większości charakter interdyscyplinarny i mieszczą się w obszarze dwóch dziedzin: nauki prawne oraz nauki społeczne (w ramach tej ostatniej, dyscypliny: socjologia). Mogą być klasyfikowane jako przynależne do subdyscyplin mieszczących się jednocześnie w obszarze nauk prawnych i dyscyplinie socjologia, takich jak socjologia prawa, empiryczne nauki prawne i *socio-legal studies*. Dla opisanie przynależności dyscyplinarnej mojego dorobku posługuję się określeniem „socjologia prawa”, uznając że obejmuje ono najszerszy obszar badań na pograniczu nauk prawnych i socjologii.

Ze względu na podejmowaną tematykę, opublikowane przeze mnie prace można podzielić na trzy grupy. Do pierwszej należą studia o charakterze teoretycznym, zmierzające do wypracowania konceptualnych i epistemicznych podstaw badań naukowych na temat społecznego bytu i działania prawa. Drugą grupę stanowią prace empiryczne, w których prezentuję i interpretuję wyniki badań uzyskanych w efekcie zastosowania ilościowych, jakościowych i mieszanych metod empirycznych do wybranych zagadnień związanych z społecznym istnieniem i działaniem prawa. Trzecią kategorię stanowią prace metodologiczne, dotyczące właściwego sposobu realizacji takich badań oraz postulujące ich realizację, oraz mające charakter propedeutyczny – służące przybliżeniu zainteresowanym czytelnikom schematów pojęciowych i koncepcji stosowanych w socjologii prawa i pokrewnych dziedzinach. Niżej omawiam najważniejsze wyniki tych prac w przyjętym układzie.

Prace teoretyczne

Opublikowane przeze mnie prace teoretyczne podejmują przede wszystkim wątki związane z zastosowaniami teorii systemów do problematyki społecznego istnienia i funkcjonowania prawa. Opierają się one na przekonaniu, że naukowe badanie prawa musi uwzględniać fakt, iż prawo stanowi jeden z tzw. funkcjonalnych podsystemów społecznych, to znaczy stanowi jeden z wielu istniejących w społeczeństwie, zamkniętych systemów komunikacyjnych. Prawo odróżnia się tu od innych takich podsystemów (np. podsystemu politycznego, gospodarczego, massmediów) tym, że specjalizuje się w wytwarzaniu i przetwarzaniu komunikacji, która w społeczeństwie pełni funkcję stabilizacji oczekiwań normatywnych, to znaczy pozwala na organizowanie życia zbiorowego tak, jak gdyby określone, przyszłe i niepewne, ale pożądane stany były już zrealizowane.

Perspektywa ta ma liczne implikacje. Między innymi zachęca, żeby badać prawo we wszelkich jego przejawach, bez wprowadzania *a priori* jakościowych różnicowań między profesjonalnymi i i dostrzegać interakcję między obydwoma tymi obszarami. Jednocześnie pozwala zintegrować różnorodne wątki teoretyczne, obecne w dziełach socjologicznoprawnych

Starając się zilustrować korzyści poznawcze płynące z tej perspektywy oraz Opublikowałem tu kilka prac systematyzujących dorobek autorów przyjmujących taką perspektywę teoretyczną, w szczególności N. Luhmanna, (por. prace oznaczone w wykazie opublikowanych prac naukowych jako B.1, B.4, B.5, B.8) oraz pogłębiających wybrane wątki charakterystyczne dla opisywanej koncepcji społeczeństwa i stanowiących autorski wkład do teorii systemów w obszarze socjologii prawa (B.4, B.5, B.12, B.13, C.3, C.5, C.8, C.11, C.12, C.13, C.16, C.20, C.30). Pokazują one możliwości konceptualizacji problemu pluralizmu prawnego w teorii systemów (C.11, C.12, C.20.), sposób opracowania w niej zagadnienia kultury prawnej w tej teorii (B.12), teoretyczno-systemowego ujęcia zagadnienia refleksyjności prawa (C. 30), możliwości ujmowania etyki prawniczej (C. 13)

Za szczególnie godne uwagi osiągnięcia uważam prace oznaczone jako B. 4 i C.16. Pierwsza z nich stanowi jedyną w języku polskim i jedną z nielicznych na świecie, wyczerpującą monografię socjologicznej teorii prawa N. Luhmanna. Pokazuje jej związki z ogólniejszymi założeniami teorii socjologicznej tego autora oraz możliwości przejmowania i uogólniania wątków obecnych w teorii socjologii prawa oraz w teorii prawa.

Druga stanowi opracowanie tezy, że nieuniknionym elementem współczesnego społeczeństwa jest instytucjonalizacja niepewności, to znaczy tworzenie takich instytucji społecznych, które sprawiają, że konsekwencje ich działania nie mogą zostać przewidziane (stan znany jako niepewność w sensie Knighta). Znanym tego przykładem może być rynek. Ja jako przykład takiej instytucjonalizacji rozważam we wspomnianym tekście różnego rodzaju procedury, koncentrując się na procedurach wyborczy i referendalnych.

W ramach prac teoretycznych, osobny wątek stanowią opracowania o charakterze metateoretycznym (B. 20, B.8), w których zastanawiam się nad społecznymi i poznawczymi warunkami możliwości rozwoju teorii systemów. Inne omawiają implikacje badań socjologiczno-prawnych dla szerszej koncepcji społeczeństwa (B.5, C.14, C.17, C.29), czego przykładami są kwestie różnicowania społecznego, nieoczekiwanych konsekwencji działania oraz formalności i nieformalności.

Oprócz prac realizowanych ściśle w paradygmacie teorii systemów, w swojej działalności naukowej podejmowałem też inne zagadnienia teoretyczne w socjologii prawa. Moje prace miały tu zazwyczaj charakter porządkująco-systematyzujący, ale najczęściej również konfrontowały zrekonstruowane koncepcje z ustaleniami płynącymi z teorii systemów. Do tego podzbioru moich prac należą publikacje dotyczące sfery publicznej (B.15), dorobku teoretycznego Adama Podgóreckiego (C.10), zagadnienia sprawiedliwości (C.8) oraz pluralizmu prawnego (C.12) a także prace recenzujące niektóre dzieła teoretyczne, poruszające wątki istotne współcześnie dla socjologii prawa (B.2, B.3, B.9, B.11, B.13, B.17). Wreszcie, kilka moich prac ma charakter propedeutyczny, bo zmierza do popularyzacji wybranych pojęć z zakresu socjologii prawa wśród szerszej publiczności (C.23, C.24, C.25).

Prace empiryczne

Moje prace empiryczne odnoszą się do ograniczonej liczby konkretnych tematów, ale można je ogólnie opisać jako próbę badania rzeczywistego funkcjonowania instytucji i organizacji prawnych. Moim zdaniem nadaje im to klasycznego charakteru, ponieważ studia nad rzeczywistym działaniem organizacji formalnych w obszarze prawa stanowią jeden z klasycznych tematów badań socjologicznoprawnych. Inną charakterystyczną cechą moich badań empirycznych jest stosowanie wszystkich typów metod badawczych i programowe odrzucenie metodologicznego dogmatyzmu (przekonania, że określony typ metod jest zawsze właściwy).

W zgodzie z tymi założeniami badałem stan personelu w Polskim sądownictwie (B.16) i edukacji prawniczej (C.1 – praca opublikowana przed uzyskaniem stopnia doktora), rzeczywistą aktywność w zakresie zwalczania korupcji (C.15) i wdrażaniu polityki karnej (C.7), wzorce orzekania polskiego Trybunału Konstytucyjnego (A.1, C.9, C.27), komunikację w sądach (B.21, C.31), rozpowszechnienie mediacji.

Prace te zazwyczaj prowadziły do nieoczywistych odkryć. Na przykład badanie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego pozwoliło ustalić, że jego orzeczenia nie są omawiane w orzecznictwie Sądu Najwyższego I Naczelnego Sądu Administracyjnego (I odwrotnie) (C.9), I że najbardziej rozpowszechnionym sposobem uzasadniania orzeczeń w sprawach konstytucyjnych nie jest próba przekonania audytorium do ważności komunikowanych racji (A.1, C.27). Innym nieoczekiwanym ustaleniem było to, że legislacja ma jedynie ograniczony wpływ na rzeczywistą implementację reguł proceduralnych w sądach (B.21, C.31) oraz że wywołuje głównie symboliczne skutki w zakresie walki z przestępczością (C.15, C.7).

Jednym z głównych elementów moich badań empirycznych były ponadto próby znalezienia powiązań między pozornie odległymi zjawiskami oraz określenia systematycznych wzorów działania całego systemu prawnego. Takie dążenie motywowało studia nad policentrycznością polskiego orzecznictwa konstytucyjnego (C.9) oraz nad wprowadzaniem klauzuli demokratycznego państwa prawnego do polskiego porządku konstytucyjnego.

W ostatnich latach oba opisane zainteresowania znalazły swoją kulminację w badaniach nad systemami nieodpłatnej pomocy prawnej (B.18, B.23, C.21, C.22, C.33). Okazały się one być szczególnie istotne dla mojej uogólniającej perspektywy systemowej, ponieważ pozwoliły stwierdzić, że badane systemy są bardzo złożonymi zjawiskami społecznym, integrującymi różnorodne mechanizmy społeczne i często działającymi w sposób odbiegający od oficjalnych oczekiwań. Ta pierwsza obserwacja znalazła swoją ilustrację w szerokim przeglądzie prac empirycznych nad dostępem do prawa i relewantnych dla dostarczania pomocy prawnej (C.33), zaś ta ostatnia w badaniu ubezpieczeń ochrony prawnej w Polsce, które pokazuje, że posiadanie takiego ubezpieczenia nie stanowi skutecznego sposobu rozwiązywania problemów prawnych (C.18).

Prace metodologiczne

Trzecia, najmniej liczna grupa moich prac ma charakter metodologiczny. Teksty należące do tej kategorii zostały opublikowane w efekcie doświadczeń z realizacją wspomnianych badań empirycznych. Pozostając spójne z metodami użytymi tamtych badaniach, odnoszą się do metod jakościowych, ilościowych i mieszanych, mających zastosowanie w empirycznych badaniach zjawisk prawnych. W oparciu o moje doświadczenia z badaniem polskiego systemu nieodpłatnej pomocy prawnej, omawiałem (głównie ilościowe) metodologie stosowane w takich studiach (C.33, B.22), dochodząc do wniosku, że powinny być stosowane w Polsce na szerszą skalę (B.23). Doświadczenia z badaniem orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego za pomocą metod nauk społecznych zachęciły mnie natomiast do opublikowania prac dotyczących przebiegu tego postępowania badawczego (B.19, C.27).

Jan Wincowski